

розвивати, "запускати" у дію. Про це чітко свідчать роботи вітчизняних та зарубіжних вчених (Я.О. Пономарьов, І.М. Семьонов, С.Ю. Степанов, Де Боно та інші). Перс-

пективи подальших досліджень ми убачаємо у подальшому теоретичному та практичному дослідженні поняття "творча рефлексія", методів її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боно Едвард де. Латеральное мышление / Э. Боно; [пер. с англ. П. А. Самсонов]. – Мн. : ООО "Попурри", 2005. – 384 с.
2. Боно Едвард де. Шесть шляп мышления [текст] / Э. Боно; [пер. с англ.]. – Мн.: "Попурри", 2006. – 208 с.
3. Деева Н. А. Особенности понимания рефлексии в психологии / Н. А. Деева // - [Электронный ресурс] – http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=3321
4. Джеймс У. Психология / Уильям Джеймс [под ред. Л. А. Петровской]. – М.: Педагогика, 1991
5. Карпов А. В., Скитяева И. М. Психология рефлексии / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М.-Ярославль: Аверс Пресс, 2004
6. Леонтьев Д. А., Аверина А. Ж. Феномен рефлексии в контексте проблемы саморегуляции / Д. А. Леонтьев, А. Ж. Аверина // - [Электронный ресурс] – <http://psystudy.ru/index.php/num/2011n2-16/463-leontiev-averina16.html>
7. Лефевр В. А. Рефлексия / Владимир Александрович Лефевр. – М.: Когито-Центр, 2003.
8. Пономарев Я. А., Семенов И. Н. Исследование проблем психологии творчества / Я. А. Пономарев, И.

- Н. Семенов. – М.: Наука, 1983
9. Пономарев Я. А., Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в развитии творческого мышления / Я. А. Пономарев, И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Психологический журнал. – 1986. – № 6. – С. 158–159.
10. Семенов И. Н. Тенденции развития психологии мышления, рефлексии и познавательной активности / Игорь Никитович Семенов. – М.-Воронеж: МПСИ, 2000.
11. Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвитии личности / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – [Электронный ресурс] – <http://narod.ru/index.files/stat/05.html>
12. Степанов С. Ю., Семенов И. Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – [Электронный ресурс] – <http://www.voppsy.ru/issues/1985/853/3031.htm>
13. Тихомиров О. К. Психология мышления / Олег Константинович Тихомиров. – М.: Академия, 2002.
14. Щедровицкий Г. П. Мышление. Понимание. Рефлексия / Георгий Петрович Щедровицкий. – М.: Наследие ММК, 2006

Подано до редакції 22.10.12

УДК 159.923

В. О. Олефір (Україна, м. Харків)

ІЄРАРХІЧНА МОДЕЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

На основі методу структурного моделювання набула конкретизації ідея взаємодії процесів інтелектуальної і особистісно-мотиваційної регуляції в єдиній психологічній системі – ієрархічній моделі інтелектуально-особистісного потенціалу. Структурна модель має хорошу відповідність емпіричним даним.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, особистісний потенціал, структурне моделювання.

Постановка проблеми. Термін "потенціал" набув широкого використання в сучасній науковій лексиці, де він зустрічається в різних аспектах: в економічному — це людський потенціал, трудовий потенціал; в соціально-організаційному — кадровий потенціал, у соціально-психологічному — особистісний потенціал, інтелектуальний потенціал. Таке широке розмаїття використання терміна "потенціал", з одного боку, свідчить про значущість цього поняття для сучасної науки, а з іншого — про множинність позначуваних ним реалій.

Як відомо, поняття потенціал було ґрунтовно пропрацьовано у фізиці в контексті вивчення динамічних систем. Потенціал системи — це її здатність (можливість) здійснити певну роботу. Стосовно людського потенціалу, термін "потенціал" означає сукупність наявних можливостей та засобів як окремої особи, так і групи людей, держави, людства взагалі, в якій-небудь області діяльності, які можуть бути використані для досягнення конкретної мети.

Щодо окремої людини стосовно поняття потенціал використовуються атрибути — "інтелектуальний", "особистісний", "творчий" та ін.

Аналіз досліджень в області даної проблематики показує, що поняття "інтелектуально-особистісний потенціал" не являється усталеним, слабо розроблені методи його оцінки.

В той же час існують передумови, щоб розглядати взаємодію процесів інтелектуальної і особистісно-мотиваційної регуляції в єдиних психологічних системах. Як відомо, ідея єдності інтелекту і афекту була обґрунтована Л. С. Виготським у дослідженнях мислення, а потім розвинена стосовно рішення проблем у смисловій теорії мислення О. К. Тихомирова.

Отже завдання полягає в тому, щоб, використовуючи сучасні засоби структурного моделювання в психології, конкретизувати уявлення про єдність інтелекту і афекту, об'єднавши їх в єдиному конструкті "інтелектуально-особистісний потенціал".

Аналіз останніх досягнень і публікацій. У психологічних дослідженнях потенціалу в цілому можна виділити дві тенденції в його розумінні. Перша, когнітивістська, об'єднує уявлення про когнітивний ресурс, інтелектуальний діапазон, інтелектуальний потенціал. Саме ці поняття використовуються як пояснювальні конструкти при аналізі регуляції процесів мислення, інтелектуальних здібностей як ресурсів саморегуляції.

Так, М. О. Холодна запропонувала конструкт "інтелектуальний ресурс", під яким розуміються певні співвідношення між психометричним інтелектом та основними когнітивними стилями [9]. Операціоналізація поняття "інтелектуальний ресурс" здійснюється в термінах стильових і рівневих властивостей інтелекту через наступні показники: час знаходження простої фігури в складній і коефіцієнт імпліцитного науціння за методикою "Включені фігури" (стильові властивості інтелекту); рівень психометричного інтелекту по тесту Равена (рівнева властивість інтелекту).

М. О. Холодна вказує, що якщо традиційні інтелектуальні здібності можуть розглядатися як показники готовності психічних механізмів до переробки інформації, то когнітивні стилі (контроль) — це психічні механізми управління цими процесами переробки інформації [8].

Д. В. Ушаков розглядає поняття інтелектуального потенціалу в контексті структурно-динамічного підходу до психології інтелекту. Поняття потенціалу в руслі даного підходу може бути визначене "<...> як індивідуально виражена здатність до формування функціональних систем, відповідальних за інтелектуальну поведінку" [7, с. 74].

Друга тенденція представлена циклом досліджень "особистісного потенціалу", проведених під керівництвом Д. О. Леонтьєва, в яких останній розуміється як "системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі здатності особистості виходити у своїй життєдіяльності із стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів і зберігати стабільність смислових орієнтацій і ефективність діяльності на тлі тисків і зовнішніх умов, що змінюються" [4, с. 4-5]. У руслі цього напряму особистісний потенціал розглядається як єдність трьох регуляторних функцій, що доповнюють одна одну: функції самовизначення, функції реалізації і функції збереження. Якщо змістом першої виступає розширення спектру можливостей дії, спектру потенційних сенсів ситуації, а зміст другої полягає у звуженні спектру можливостей, здатності упоратися з їх надмірністю, подоланні невизначеності, то змістом третьої є збереженням стійкості і цілісності особистості на тлі несприятливих або ворожих обставин [5].

Автор відзначає, що особистісний потенціал не має відношення до інтелекту як джерела регуляторних можливостей.

З іншого боку, в роботах Т. В. Корнілової, О. О. Сергієнко та ін. знайшли подальший розвиток та обґрунтування уявлення про єдність афекту та інтелекту за Л. С. Виготським, пізнання та переживання згі-

дно теорії С. Л. Рубінштейна [2; 3; 6], розглядаючи інтелектуально-особистісний потенціал як потенціал контролю і саморегуляції.

Т. В. Корнілова так пояснює своє розуміння інтелектуально-особистісного потенціалу: "<...> інтелектуально-особистісний потенціал — не "мішок" з опущеними туди можливостями, що приховано враховуються суб'єктом. Його психологічне "зображення" має бути виражене по осі не вниз (у глибину потенціалу), а вгору — в область новоутворень, що актуалізуються суб'єктом, які включають актуалізацію особистісно-мотиваційних і інтелектуальних компонентів як координат утворення більш парціальних або загальніших систем регуляції в конкретній ситуації ПР. Готовність і вміння людини використовувати свої можливості (а не їх оцінка сама по собі) — один з аспектів так званої саморегуляції" [1, с. 183].

Це визначення досить близько підходить до уявлення про ресурсний характер контролю поведінки, що представлений в працях О. О. Сергієнко [6] та її співавторів.

Ґрунтуючись на ідеях і уявленнях вищезгаданих авторів, ми розглядаємо інтелектуально-особистісний потенціал як системне, ієрархічне, багатокомпонентне утворення, що лежить в основі здібності людини контролювати поведінку на основі когнітивних функціональних систем та внутрішніх критеріїв, незалежно від мінливих обставин.

Мета дослідження полягала в тому, щоб побудувати ієрархічну структурну модель конструкту "інтелектуально-особистісний потенціал" та провести її емпіричну верифікацію.

Учасники. 221 учасник — студенти вузів м. Харкова (120 — чоловічої та 101 жіночої статі). Вік учасників — від 18 до 25 років.

Процедура. Учасникам пропонувався пакет тестів, який включав наступні методики:

1. Методику Р. Амтхауера для оцінки рівня психометричного інтелекту.

2. Методику "Приховані фігури" Л. Л. Терстоуна. Оцінювався показник полезалежність / полenezалежність (середня величина часу виявлення простої фігури в складній) і кількість допущених помилок.

3. Методику "Порівняння схожих малюнків" Дж. Кагана для оцінки когнітивного стилю імпульсивність/рефлексивність. Показник — сумарний Z-критерій.

4. Методику "Словесно-колірна інтерференція" Дж. Струпа припускає оцінку показника ригідності / гнучкості пізнавального контролю. Показник — величина інтерференції в умовах конфлікту вербальних і сенсорно-перцептивних функцій в секундах ($T_3 - T_2$).

5. Тест життєстійкості С. Мадді. Вимірює три основних установки, що забезпечують здійснення особистістю вибору майбутнього і що допомагають їй справлятися із складними життєвими ситуаціями, — залученість, контроль і виклик.

6. Російська версія опитувальника каузальних орієнтацій (РОКО) Е. Десі і Р. Райана. Методика дає інформацію про порівняльну вираженість одного з

трьох способів ухвалення рішення в ситуації вибору: опора на самостійні внутрішні критерії (автономія), опора на зовнішні критерії і підстави (контроль), вицікування і відхід від рішення (безособова орієнтація).

7. Опитувальник толерантності до невизначеності Д. Маклейна (MSTAT - I). Вимірює готовність суб'єкта включитися в невизначені (нові або такі, що не мають однозначної інтерпретації) ситуації і уявлення про здатність успішно діяти в них.

8. "Шкала контролю за дією" (НАКЕМР-90) Ю. Куля. Дозволяє оцінити здібності випробовуваного регулювати власну поведінку, спираючись на власні волевольності в ситуаціях, відбитих в наступних шкалах: контроль за дією при невдачі; контроль за дією при плануванні; контроль за дією при реалізації. Високі оцінки за кожною шкалою означають орієнтацію на дію, низькі — орієнтацію на стан. Під орієнтацією на дію розуміється активний стан наміру, спрямований на трансформацію його в дію, тоді як орієнтація на стан пов'язана із затримкою реалізації наміру, викликану думками і аналізом минулого, сьогодення і майбутнього.

9. Опитувальник "Стиль пояснення успіхів і невдач" (СТОУН). Призначений для діагностики оптимізму особистості, що розуміється як здатність оптимістично оцінювати причини різних подій, як негативного, так і позитивного характеру. При оптимістичному атрибутивному стилі (оптимізмі) успіхи сприймаються як стабільні, глобальні і контрольовані, а невдачі як тимчасові (випадкові), локальні і контрольовані. При песимістичному стилі пояснення людина розглядає негативні події, що відбуваються з нею, як викликані постійними і широкими причинами і не схильна вірити, що вона може їх контролювати. Навпаки, хороші події песимісти вважають тимчасовими, локальними і від них незалежними.

10. Шкала загальної само ефективності Р. Шварцера і М. Ерусалема. Вона містить 10 висловлювань щодо спроможності людини до успішного здійснення діяльності, які пропонується оцінити за 4-бальною шкалою. Сумарний бал за усіма пунктами є показником загальної само ефективності.

Обробка даних. Для математичної обробки результатів використовувалася кореляційний аналіз та структурне моделювання лінійними рівняннями.

Структурне моделювання – метод аналізу даних, що дозволяє будувати і візуалізувати складні системи гіпотез про зв'язки між змінними, як спостережуваними, так і латентними. У його основі лежить система лінійних регресійних рівнянь, що відбивають вклад спостережуваних змінних в дисперсію латентних.

Для аналізу узгодженості емпіричних даних і структурної моделі використовувались наступні критерії: (а) Chi-square статистика поділена на число ступенів свободи (Chi-square/df); (б) CFI — the Comparative Fit Index (порівняльний індекс придатності); (в) індекс RMSEA — the Root Mean Square Error of Approximation (середньоквадратична помилка апроксимації). Моделі вважалися придатними, якщо їх показники Chi-square/df та RMSEA були низьким ($\leq 2,0$ та $\leq 0,08$ відповідно), а статистика CFI — високою ($\geq 0,9$).

Обрахунки виконувалися в пакеті STATISTICA 7.0.

Результати та їх обговорення.

Кореляційний аналіз. Для виявлення зв'язку між змінними, що характеризують інтелектуальний та особистісний потенціал проводився кореляційний аналіз по Пірсону (табл. 1). Були отримані наступні значущі на рівні не менше $p < 0,05$ зв'язки:

1. Чим в більшій мірі особистість спирається на самостійні внутрішні критерії (автономія), тим краще вона справляється із складними життєвими ситуаціями (життєстійкість), більш готова включитися в невизначені ситуації і здатна успішно діяти в них (толерантність до невизначеності), орієнтована на дію а не на стан, тим більше їй властивий оптимістичний атрибутивний стиль та само ефективність.

2. Чим вище рівень життєстійкості особистості, тим вище загальний показник оптимістичного атрибутивного стилю, орієнтація на дію при реалізації наміру та в ситуації невдачі, толерантність до невизначеності та само ефективність.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між змінними, що характеризують інтелектуальний та особистісний потенціал ($n = 221$)

Змінні	Авто	ЖСТ	ТН	ОДН	ОДР	ОАС	СЕ	ПЗ/ПНЗ	І/Р	Р/Г	КІ
Авто	1										
ЖСТ	,265**	1									
ТН	,413**	,303**	1								
ОДН	,248**	,300**	,235**	1							
ОДР	,267**	,324**	,274**	,338**	1						
ОАС	,165**	,408**	,211**	,231**	,227**	1					
СЕ	,078	,294**	,174**	,289**	,250**	,192**	1				
ПЗ/ПНЗ	-,036	,146*	,132*	,119*	,061	,008	,091	1			
І/Р	-,045	-,103	-,130*	,007	-,089	,039	-,046	-,241**	1		
Р/Г	-,014	,037	-,017	,090	,027	-,029	,118*	-,207**	,183**	1	
КІ	,034	,099	,095	,085	,029	,010	,054	,200**	-,209**	-,260**	1

Примітка: Умовні позначення: Авто – автономність (РОКО); ЖСТ – життєстійкість; ТН – толерантність до невизначеності; ОДН – орієнтація на дію при невдачі; ОДР – орієнтація на дію при реалізації; ОАС – оптимістичний атрибутивний стиль; СЕ – само ефективність; ПЗ/ПНЗ – полезалежність/поленезалежність; І/Р – імпульсивність/рефлексивність; Р/Г – ригідність/гнучкість; КІ – коефіцієнт інтелекту.

** – Кореляція значима на рівні 0,01.

* – Кореляція значима на рівні 0,05.

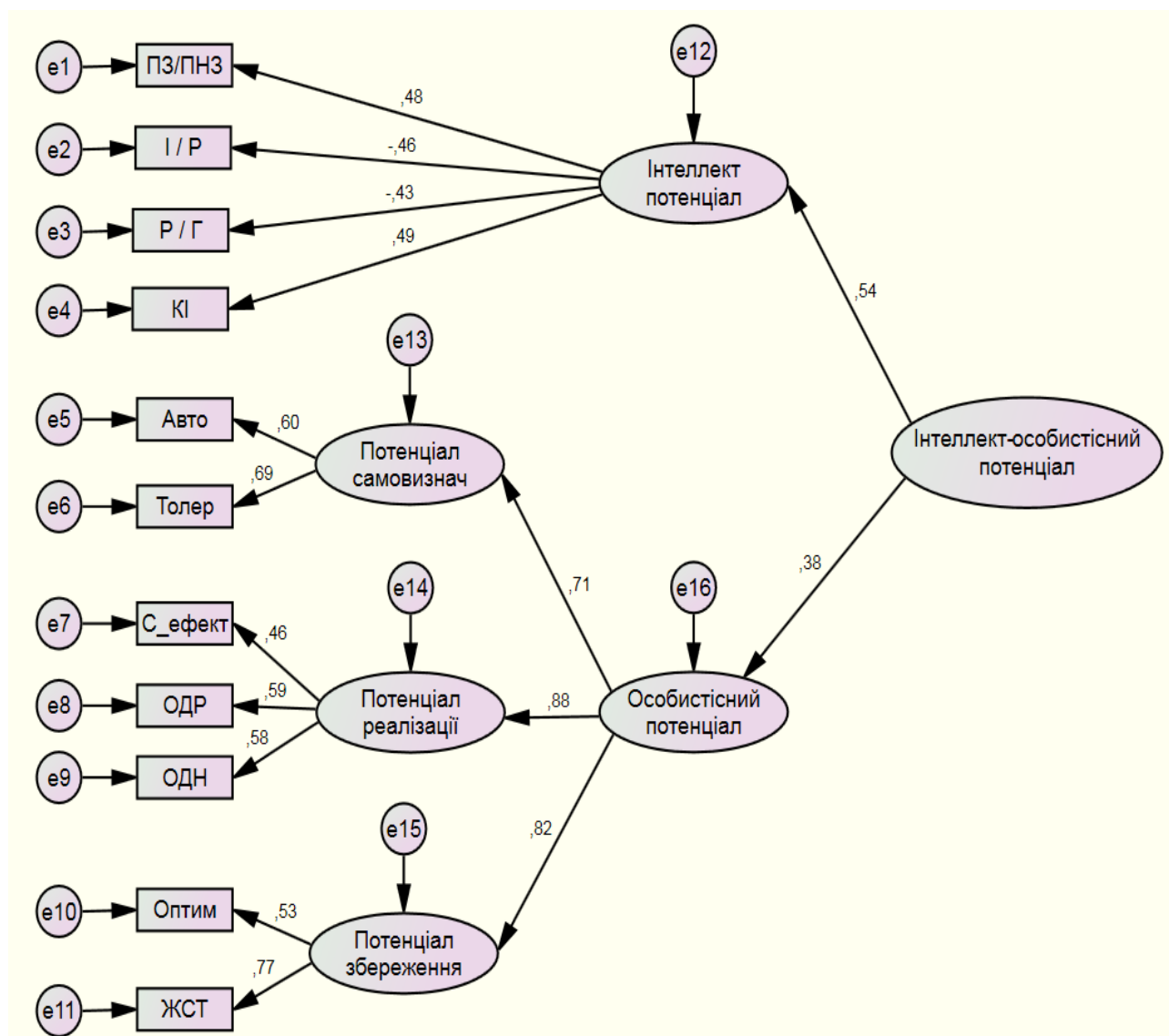

Рис. 1 Структурна модель інтелектуально-особистісного потенціалу

Примітка. Умовні позначення: ПЗ/ПНЗ – полезалежність/полenezалежність; I/P – імпульсивність/рефлексивність; P/Г – ригідність/гнучкість; КІ – коефіцієнт інтелекту; Авто – автономність; Толер – толерантність до невизначеності; С_ефект – самоефективність; ОДР – орієнтація на дію при реалізації; ОДН – орієнтація на дію при невдачі; Оптим – оптимістичний атрибутивний стиль; ЖСТ – життєстійкість.

3. Чим вище толерантність до невизначеності, тим більше особистість орієнтована на дію, їй притаманний оптимістичний атрибутивний стиль та самоефективність, полenezалежність та рефлексивність.

4. Чим вище у особистості розвинена орієнтація на дію, тим їй в більшій мірі властивий оптимістичний атрибутивний стиль та самоефективність.

5. Полenezалежні особистості характеризуються більшою здатністю справлятися із складними життєвими ситуаціями, толерантні до невизначеності, орієнтовані на дію при невдачі, рефлексивні та гнучкі.

6. Чим вище рівень загального інтелекту, тим більша полenezалежність, рефлексивність та гнучкість особистості.

Таким чином, результати кореляційного аналізу в цілому представляються добре узгодженими: отримані дані формують несуперечливу картину.

Структурне моделювання. В структурному моделюванні розрізняють два типи перемінних — явні і приховані. Явні — це ті змінні, які можуть бути безпосередньо виміряні, — вони зображуються прямокутниками. Приховані змінні (конструкти) — це змінні, які не можна безпосередньо виміряти, — зображуються овалами або колами. Це ті гіпотетичні перемінні, які дослідник включає в модель.

На структурній моделі, що представлена на рис. 1, цифри біля стрілок — регресивні ваги, які вказують на те як латентна перемінна обумовлює явну перемін-

ну. Вони можуть бути використані для оцінки значень як факторів першого порядку, так і інтелектуально-особистісного потенціалу в цілому. Для цього необхідно значення явних перемінних помножити на регресивні ваги і результати підсумувати.

Наскільки гарно побудована модель описує кореляційну структуру даних? Відповідь на це питання дають індекси узгодженості емпіричних даних з теоретичною моделлю. Для всієї моделі вони такі: $\chi^2/df = 1,228$; $CFI = 0,976$; $RMSEA = 0,028$.

Таким чином, запропонована модель інтелектуально-особистісного потенціалу характеризується системністю і має гарну відповідність емпіричним даним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнилова Т. В. Саморегуляция и личностно-мотивационная регуляция принятия решений / Т. В. Корнилова // Субъект и личность в психологии саморегуляции / Под ред. В. И. Моросановой. – М., Ставрополь: ПИ РАО, СевКавГТУ, 2007. – С. 181-194.

2. Корнилова Т. В. Интеллектуально-личностный потенциал человека в стратегиях совладания / Т. В. Корнилова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 2010. – № 1. – С. 46-57.

3. Корнилова Т. В. Динамическое функционирование интеллектуально-личностного потенциала человека в психологической регуляции решений и выборов / Т. В. Корнилова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 2011. – № 1. – С. 66-78.

4. Леонтьев Д. А. Опыт структурной диагностики личностного потенциала / Д. А. Леонтьев, Е. Ю. Мандрикова, Е. Н. Осин, А. В. Плотникова, Е. И. Рассказова // Психологическая диагностика. – 2007. – № 1. – С. 8-31.

5. Леонтьев Д. А. Промежуточные итоги: от идеи

Висновки.

1. Встановлено значущі кореляційні зв'язки між показниками, що відображають конструкти інтелектуальний та особистісний потенціали. Між собою інтелектуальний та особистісний потенціали мають зв'язок на рівні 0,20 (шляховий коефіцієнт дорівнює $0,54 \times 0,38 = 0,20$).

2. З допомогою методу моделювання лінійними структурними рівняннями операціоналізовано поняття "інтелектуально-особистісний потенціал" та запропонована ієрархічна структурна модель, яка дозволяє проводити вимірювання цього гіпотетичного конструкту.

к концепции, от переменных к системной модели, от вопросов к новым вопросам / Д. А. Леонтьев // Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – С. 669-675.

6. Сергиенко Е. А. Контроль поведения как субъектная регуляция / Е. А. Сергиенко, Г. А. Виленская, Ю. В. Ковалева. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2010. – 352 с.

7. Ушаков Д. В. Психология интеллекта и одаренности. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2011. – 464 с.

8. Холодная М. А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 304 с.

9. Холодная М. А. Интеллектуальные способности и стратегии совладания / М. А. Холодная, А. А. Алексапольский // Психологический журнал, Т. – 31. – № 4. – 2010. – С. 59-68.

Подано до редакції 08.10.12